

100301

134
ПРОФ. МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

1418
Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ.

СТАТІ Й ЗАМІТКИ.

КИЇВ 1907

ДРУКАРНЯ П. БАРСЬКОГО, ХРЕЩАТИК 40.

Проф. Мих. Грушевський.

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ.

СТАТІ Й ЗАМІТКИ.

1418

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА УДУ.
№ 100301

100301

58

Проверено
ЦНБ
1939

ПРОВЕРЕНО
ЦНБ
1945

КИЇВ 1907

ДРУКАРНЯ П. БАРСЬКОГО, ХРЕЩАТИК 40.

Справа літературної, культурної мови була й застається одним з основних пунктів в українському питанню. Озираючись в отсих статях на різні погляди, явища, голоси в сій справі, я розглядав їх все з такого становища українського питання взагалі, сучасних національних чи культурних інтересів та потреб українства, а не з погляду тільки фільольогічних мотивів і аргументів. Тому збираючи тепер разом сі статі, друковані на сторінках часописи „Рада“ під назвою „Про мову“, я даю їм трохи ширший титул — „Про українську мову і українську справу“.

Статі сі писали ся і друкували ся в „Раді“ з значними відступами часу (січень — квітень, №№ 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89). Тим поясняється їх епізодичний характер: пишучи їх так, я пильнував, щоб кожда стаття давала певну заокруглену цілість, звязану з иньшими тільки спільністю провідних ідей і поглядів, розвиваних в них.

1907, май.

I.

Між тими нечисленними язвами, гіршими від єгипетських, які точать українство, дуже важне місце займають суперечки про мову й правопись. Скільки непорозуміннь, ростічи, неохоти вони викликали й викликають далі! Як руйнуть і без того слабкі сили нашої інтелігенції, як деморалізують публику з народа та пів інтелігенції! Просто се наше національне лихо! Хоч воно й слабне та зникає там, де національна свідомість і розвій поступають значнійше, але там власне, де наш національний рух найслабший, найтоньший, — там він найгірше й рветься від сих боїв за слова, за якими люде тратають і сили і охоту до діл.

Буяли сі бої за слова по цілій землі нашій, „від Карпатів аж до Дону“. В Галичині, в перших початках народнього руху люде не бачили нічого важнійшого над суперечки про те, в якій мірі книжна, літературна мова має черпати з діалектів народніх, а в якій мірі основувати ся на старій книжній мові. Пятидесяті й шестидесяті роки, найглухійші часи, коли галицьке громадянство в пітьмах реакції зовсім збило ся на бездорожжє, навіки стративши безцінний для політичного і культурного свого розвою час, — сі найтемнійші часи були власне наповнені суперечками про мову й правопись. І коли живійші елементи громадянства, що стали провідниками руху народнього, демократичного, українського, скоро обтрусили з себе сі схоластичні суперечки, то реакційна, т. зв. староруська, або як тепер її звуть звичайно — москвофільська частина галицького громадянства, зістала ся й по теперішній день з памороками, забитими тими язиковими й правописними суперечками. Фонетичну правопись, заведену в галицьких школах, урядах, народніх українських виданнях, тут досі уважають мабуть найбільшою бідою, яка коли небудь спадала на галицьку землю. Разу-раз піднімають гадку про те, щоб вислати депутацію до цісаря та просити, аби скасував фонетику. Далі чублять ся за мову між собою і з „Українцями“, а за тими суперечками про мову і правопись лишають облогом, з своєї сторони, поле просвітньої й культурної роботи.

Бо на тім полі працювали й працюють головню ті, що обминають сі язикові суперечки на далі, пізнішим поколінням зіставляючи відберати куколю від зерна, а пильнують того, щоб на тій мові, яка виробила ся вже і виробляється далі, дати як найбільше реального знання, освітнього, культурного й політичного матеріалу своєму громадянству, своєму народови.

І на Україні російській найтемніші часи — сімдесяті і вісімдесяті роки, по указі 1876 року, також кишіли суперечками про мову й правопис. І підіймали сі суперечки, як у Галичині москвофіли, так і тут переважно люде мало прихильні або й зовсім неприхильні розвою української народности, далекі від народу, від його освітніх і культурних інтересів. Неохочі до нового літературного українського руху, вони нападали ся на українські писання, чіпляючи ся незвичайних для них або на ново утворених слів — „кованих“, як вони говорили: докоряли українським письменникам, що вони пишуть мовою не народною, видуманою; жадали, аби книжки українські писано „мовою Котляревського, Квітки, Шевченка“. Їх закиди підхоплювали й далі розвивали вже явні вороги українства, виловлюючи різні „словечка“, щоб збридити публиці нову українську літературу, та приготавливали мотиви й оправдання для правительственных репресій своїми поголосками, що український рух, літературну мову, літературу *умисно* творять кружки сепаратистів, „навязуючи“ народови небувалі, незвісні йому стремління, видуману, нікому незрозумілу мову, нікому непотрібну літературу. І ся робота їх не зіставляла ся без послідку. Як відомо, правительственні заборони мотивували ся покликами на такі голоси „большинства Малороссовъ“; збираний ними матеріал ішов „въ дѣло“. З другого боку, великій частині українського громадянства, байдужій для національних інтересів, відірваній від народу, від народної мови, та „критика“ української літературної мови давала оправданне її недбалства, байдужности, національного ренегатства. Тому вона теж охоче повторяла балачки про „ковані“ слова, „видуману мову“, і т. д., люде ж, заінтересовані народнім українським рухом, щоб не підливати оливи в огонь, не давати нового матеріалу неприхильникам українства, старали ся обминати критику мови. Вони зрідка виступали з нею: роботу над її виробленнем вели потиху, обмінюючись з товаришами замітками своїми, вносячи поправки, показуючи на невідповідність того, чи иншого вислову, але рідко виступали з тим в пресі.

І так от на Україні російській, так само як і в Галичині язикові нападки, суперечки, глузування зістали ся

при людях далеких від літературного українського руху, мало навіть ознайомих з українською мовою, і літературною, і живою. За нападками на слова „ковані“ пішли в сих кругах глузування й нарікання на слова „галицькі“. Ними виправдували свою байдужість і недбалство різні люде, які „не мали часу“, а головню — охоти познайомити ся ближше з українським письменством, з літературною мовою: не можуть, мовляв, стерпіти „галицьких“ слів, і через те не хочуть читати книжок чи газет, писаних такою незрозумілою мовою. І хоч потім виявляло ся дуже часто, що слово, яке так образило народне чуття шановного земляка, зовсім не галицьке, а народне українське, або утворене українськими письменниками на Україні, — дарма! Шановний земляк і український патріот, „не внимая аргументамъ“, вже відкинув одну, другу, третю українську книжку, журнал, газету, загнав отсим сім кольок в печінки редакторам, авторам і видавцям, які будуть довго ломити собі голову, якою-б такою українською мовою писати, щоб вона була зрозуміла, привабна і мила українським землякам, що давно забули (або й ніколи не знали) українську мову, — і почвалав собі до єдиної зрозумілої, єдиної рідної й близької усім таким „правдивим Українцям“ — російської книжки чи газети.

II.

Велика в тім трудність українству. Інстинкт самоохорони наказує нам дбати всіма силами про те, щоб від летаргічного стану, в яким держали український народ правительственні заборони, перейти як найскорійше до діяльного, міцного життя національного, коли хочемо жити, а не підпасти процесови розкладу й умирання. Першим же й невідмінним засобом і знарядом національного життя являється ся культурна мова, здатна служити органом культурного життя в усяких сферах і проявах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки „для домашняго употреблення“, для етнографічних оповідань чи легеньких популяризацій, але здатної на орган чи науки, чи публіцистики, чи ділового ужитку, — не можемо ми й на крок вперед поступити.

І не можна сказати, що б у нас такої мови не було зовсім. Протягом останніх пятидесяти літ вона виробляла ся неустано, приладжуючи ся чи то до потреб наукового мишлення, чи до малювання інтелігентного життя, чи підбираючи слова до шкільної або юридичної термінології. Через ті заборони, що раз-у-раз перепиняли поступ

і розвій українства в Росії, ся робота над мовою, як загалом робота над культурним розвоєм українства, вела ся більше на ґрунті галицьким, як на російській Україні. Але через се отсю культурну мову, що виробила ся тою півстолітною роботою, називати „галицькою“ нїяк не можна, хоч і часто її так називають. Невірно се, й кривда Українцям з Росії, які велику участь брали у виробленню сеї мови і нестерті впливи українські на ній положили. Куліш, Драгоманів, Кониський, Нечуй-Левицький, Комар-Уманець, не кажучи за молодших, мали на вироблення сеї культурної мови безперечно більший вплив, ніж котрий небудь з галицьких письменників, їх сучасників. Та й самі Галичане, починаючи від перших проб народніх видань, від козакофільства 1860-х років, і до новітших часів, все йшли до України, до зближення з нею і в мові і в літературній манері і в культурі. Правда, були й не переводять ся старовіри галицькі, які против того українства відворкуютъ. Але не вони давали тон галицькому культурному життю; люде ж, які найбільше віддавали себе народній роботі й найбільше допомагали її поступови, вели його свідомо до тіснішого зближення з Україною. І коли взяти мову теперішніх навіть чисто галицьких письменників та порівняти її чи з книжною галицькою мовою 1850-х років, чи з галицькими народніми діалектами, то побачимо величезну різницю, незмірний поступ у зближенню до того українського наддніпрянського говору, який послужив основою української літературної мови. Письменники ж українські, що уживали сеї нової літературної мови, розуміють ся, стояли до того українського наддніпрянського говору ще ближче.

Очевидна річ, за ті п'ятдесят літ до повнаго викінчення, до кристалізації ся культурна українська мова не дійшла, й не могла дійти. В ній багато доводить ся чистити, шліфувати, полірувати. Багато в ній такого, що було ужите чи зложене на швидку руку, й чекає, щоб замінили його висловом чи оборотом ліпшим, більше відповідним духови української мови. Особливо багато такого з складні, в синтаксисі сеї культурної мови. Коло того треба працювати, багато працювати — се робота для цілих поколінь. Але ігнорувати сю культурну мову, вироблену такими тяжкими трудами кількох поколінь, відкинути її, спустити ся наново на дно й пробувати незалежно від тої „галицької“ мови, творити нову культурну мову з народніх українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як де-які хочуть тепер — се був би вчинок страшенно шкодливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті земляки наші,

що гудять та гидують, і иншим збриджують, дискредитують сю культурну мову, лиху послугу роблять тим українству, коли находять послух і віру для своєї критики серед земляків.

Виправдати їх тим тяжше, що й закиди їх не тільки шкідні, а й не оправдані. Закидають вони тій українській культурній мові, що вона незрозуміла й народови й інтелігенції. Се правда, коли говорити про тих людей, що оддалік стояли від українського літературного руху і тепер роблять першу знайомість з ним. І читач з народу, що зроду не держав у руках української книжки, і інтелігент український, що досі, як некрасовський генерал, „за множествомъ смотровъ, разводовъ и парадовъ“ не мав часу інтересувати ся книжкою — українською розуміть ся, але беручи її в руки уважає потрібним сказати про неї своє авторитетне слово — вони знайдуть у книжці, писаній українською літературною мовою, не одно незрозуміле незвичайне для себе. Читач-інтелігент дуже часто має дуже бідний запас народніх слів — менший навіть, ніж читач з народа. Читач з народа заплнеть ся на культурних словах, де що відмінних, бо приладжених до української фонетики, або загалом йому незвістних. Те чи инше слово може здати ся дивним, прикро залунати для уха. Але щож робити? Чи думаєте, що селянин німецький або французький, непризвичаєний до мови, більше второпає в літературній мові своїй вперше стрічаючи ся з нею? Ніколи в світі! Він мусить учити ся її, коли хоче розуміти. Так само селянин великоруський чи польський, болгарський чи чеський, беручи книжку, писану літературною мовою, знайде в ній безліч слів чужих, незрозумілих, дивних, яких зміст, толкуючи на здогад, він зрозуміє хибно. Там одначе школа научить розуміти сю мову — і коли не присвоїть сеї культурної мови цілком, то хоч зблизить до неї, і тому там перехід до неї здаєть ся лекшим, менш помітним. У нас школа сього не робить, а навпаки ослаблює, забиває почуте своєї мови, призвичаює до культурних термінів чужих, однаково як селянина так і інтелігента. Наслідком того український культурний вираз, взятий навіть з народніх уст, або утворений як найліпше в душі народнім, часто здаєть ся дивним, незвичайним.

Але не можна ж через се домагати ся того, чи навіть бажати, щоб культурну мову замкнуто в границі словарця сільського обиходу, словарця ослабленого, збідного через натиск ходячих слів і виразів російських; не можна жадати, щоб вона за межі того словарика не переходила, бо инакше буде незрозуміла для селянина, чи

інтелігента, що не пішов в знання своєї мови далі такого бідного сільського словарика. В тім словарику для богатох культурних понять не знайдеш виразів, як не бийся, як не упрощуй їх, як не знижай культурного рівня мови. І виходить одно з двох. Або зріктися вищих культурних завдань, нерозлучних з національним життям, й махнути рукою на всякі перспективи національного розвою. Або свідомо вводити народ і інтелігенцію, яка відбила ся від національного життя, в культурну українську мову. Тоді для читача з народа книжечка написана словарцем його околиці має бути тільки першим ступінем в переході до мови більш багатой культурними виразами, більш здатної до викладу докладнішого, інтелігентнішого. Для дитини таку ж роль посередника — поки нема школи, має грати читанка, дитячий журнал. Інтелігентному ж чоловікові при його інтелігенції не потрібно таких посередників, і він, коли схоче, запевне дуже легко присвоїть собі невеликий той запас культурних слів і оборотів, який культурна робота останніх десятиліть ввела в літературну нашу мову, і вийде в свою літературну мову.

Вся культурна надбудова над народньою нашою мовою, загалом кажучи, дуже невелика, коли порівняти її чи з масою неологізмів і чужих слів і оборотів в інших культурних мовах, чи з народніми елементами нашої мови. Світові культурні слова однакові для нашої культурної мови з іншими; тисячі їх маємо в щоденнім ужитку однаково чи в українському, чи російському, чи німецькому. Коли порівняти те, що лишить ся, як спеціально український культурний запас, з безконечним багатством народньої мови, яким орудує наша літературна мова, то побачимо, що та спеціально-українська культурна надбудова не так велика. Для того хто має значніший запас слів народніх, розумієть ся — не тільки з свого села, але й запас загальніший, всеукраїнський так би сказати, вибраний з різних говорів, — тому додаток культурних термінів, наново утворених, або добутих з народніх говорів та приладжених до культурного ужитку в трохи зміненій формі, не покажеть ся ані тяжким ані страшним. Бо ж значна, переважна частина їх опираєть ся безпосередно на народній основі, виразах суто народніх. А з невеличкою частиною виразів не дуже зручних, неповні відповідних для українського уха, які поза тим знайдуть ся, доводить ся поки що миритись, доки не підбереть ся щось ліпше. Так серед монети, яка ходить на ринку, завжди знайдеть ся певний процент фальшивої, стертої, нездалої, і поки її терплять, вона може сповняти свою роль в обороті.

Нам важно мати тепер можливість культурного обороту. Для сього треба дорожити тою мовою, яку маємо — чистити її, поліпшати, але й зносити ті її хиби, яких відразу поправити не можемо. А відкидати її зовсім через ті хиби — ніяк не можна, щоб не зістати ся безоружними, позбавленими першого засобу культурного поступу й національного життя.

III.

І так — „учіте ся, брати мої!“ Хто одбив ся був від українського літературного руху або стояв оддалік од нього, а тепер хоче бути діяльним учасником українського життя, — нехай першим ділом задасть собі невеликого труда, щоб привчити ся до тої літературної мови, якою орудує теперішнє українське жите. Всі ми більше менше перейшли сю школу, й иншої дороги нема для кожного, хто хоче бути діяльним членом українського громадянства. Нехай напружить раз, два, три свою увагу, щоб прочитати й зрозуміти статтю чи книжку, яка на перший погляд показала ся йому не дуже зрозумілою. Нехай загляне разів п'ять — десять у словарець, або запитає кого. Нехай візьметь ся тільки серйозно до сеї роботи — то певне дуже скоро ті труднощі поборе, і теперішня українська мова перестане бути для нього чужою й дивною.

Бо труднощі невеликі, зовсім невеликі в дійсности, а потреба в тім, щоб наші люде не дивили ся з боку, як посторонні глядачі, на теперішній український рух, а й самі до нього прилучали ся — дуже велика. Нема важнішої справи в теперішній хвилі над сою, щоб українська інтелігенція — українська з роду, з симпатій, пригорнула ся щиро, горяче до українського руху й стала на ділі Українцями, а не тільки „тоже Малороссами“. Се питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу — чи стане він справжньою „нацією“, чи завмре в ролі пів-етнографічної „народности“. Перед сею небезпечністю, перед таким величезним питанням треба відсунути на бік всякі дрібні суперечки, треба помирити ся з неодним і неконче милим або згідним з своїми поглядами й вдовольнити ся ним поки що, коли нема ліпшого готового, виробленого.

Літературна мова се ж все таки перш за все знарядде, „орудіє“ щоденного культурного життя, а не якийсь твір артистичний, здатний на те тільки, щоб повісити його на стіні в церкві й бити перед ним поклони як перед

„святиною краси“. Артисти слова в роді Фльобера або Ніцше нехай роками шліфують, виробляють, викінчують свої архітвори. Ми робітники біжучої хвилі, слуги сучасних потреб українського народу не можемо чекати того часу, аж поки наша мова так виробить ся, так скристалізується, щоб можна було виробляти публіцистичну статтю, чи наукову розвідку як ювелірну цяцьку, тай шкода так цяцькати ся з ними. Досить буде, коли мови сеї вистачить на те, щоб обмінювати ся думками, порозумівати ся і посувати наперед нашу культурну й політичну національну роботу.

Отсе найважніше тепер — спільна жива робота, рух, поступ. Бо час горячий, час не стоїть, час такий, що не повторить ся вдруге! Боронь Боже його втеряти. Сднаймо ся, порозуміваймо ся тою мовою, яка єсть, а там — „оставимь астронемамь доказывать“... Нехай фільольоги наші на свободі доказують і виясняють, що се слово або оборот не в дусі української мови, що той чужий вираз можна замінити своїм українським. Послухаєм їх і як переконаємо ся їх доводами, будемо самі так писати. Тільки не стіймо, заложивши руки в кешені серед сих фільольогічних і діалектичних суперечок. Шкода часу, гайда до роботи!

А кому не спішно, кому не лежить на серці розв'язка великої, вікової історичної трагедії українського народу, що стала тепер перед нами, — нехай далі гудить і ганить „галицьку“, чи „ковану“, чи „тверду“ нашу мову. Нехай відкидає нашу книжку, чи газету, тому, що в ній такі слова стрічають ся, яких він досі не чув ані від кухарки своєї баби Мотрони, ані від дворника Гарасима. Помилуйте — у них на хуторі кажуть не инакше як „сливе“, а в газеті пишуть „майже“; у них кажуть „робочий“, а в газеті — „робучий“; кажуть „ледве“, а ті мудреці видумали писати „ледво“. Як можна стерпіти таку мову? Ніяк не можна. Сі земляки признають тільки мову Шевченка. Правда, що й тої мови не знають на ділі, бо й у Шевченка знайдуть не одно з того, що їх так гніває, — але се вже инше діло *).

Мова Шевченка — на меншому вони не помирять ся. І мабуть на те нема ради. Треба полишити їх так. Нехай чекають, аж Шевченко встане і буде писати їм в газетах, перекладати популярні книжки, писати істо-

*) Кинувши оком на мою статтю „За український маслак“ сі шановні земляки зараз завважили: що се за мова? хиба є у Шевченка слово „маслак“? Що за галицьке слово? Та на біду я з Шевченка і взяв се слово! Пам'ятаєте: „кати вінчанні за маслак гризуть ся знову“....

ричні чи критичні праці. Се спокійніше. Тим більше, що Шевченко не встане.

Бо як би встав тай став справді писати, міг би вийти скандал в благороднім семействі. Писати так, як він писав у сорокових чи п'ятидесятих роках, Шевченко тепер певно не став би, бо жите їде, й мова не стоїть, а змінюється. Прийшло ся б і від Шевченка відректи ся. Але не встане, нема страху. Можна безпечно кликати: „давайте нам Шевченка!“ Се так нарочно. „Дешево й сердито“.

Се не трутні України, се не дезертири, що кидають народне діло в найгорячіший час та ще й своїми наріканнями сіють рости між нашою суспільністю. Ні, се „справжні“ українські патріоти, які так шанують українську мову, що ані в руки ані в рот її не беруть. І тільки тому не читають нічого по українськи, бо се не Шевченко писав, і тому самі нічого не пишуть, бо вони не Шевченки.

Се правда, вони не Шевченки.

IV.

Але ж помилуйте, скажуть мені любезні земляки на мою раду учити ся українській мові, — що ж се за рідна мова, коли треба її вчити ся? Ми добиваємо ся прав українській мові через те, що вона нам своя, рідна, а ви кажете її вчити, наче б чужу! Що ж тоді за користь з своєї мови?

Се мабуть найдавший і найстрашнійший, найбільше небезпечний вивід, який можна вивести з моєї ради. Але як без церемонії, без покровців поставив я сю раду, в надії на здоровий, незасліплений розум моїх земляків, так сам висуюю і сей можливий, небезпечний закид, який можна виставити проти такої науки. Я вірю, що українство наше все таки має в собі стільки стихійної сили, стільки життєвості, що його не забеш ніякими теремами, що воно своєю стихійною силою перебеть ся через усякі штучні перешкоди — поки не вбємо самі сеї сили нашою апатією, бездіяльністю. І через те я сміливо сам ставлю сей можливий аргумент, хоч може де кому се й здасть ся небезпечним: мовляв, самим давати зброю ворогам у руки.

Всі вчать ся своєї рідної мови, а наша біда така, що треба вчити ся її більше ніж кому иншому.

Де дитина виростає в нормальних обставинах — в атмосфері своєї мови, уживаної всіма, у всіх сферах життя, там вона несвідомо, сама того не помічаючи, здо-

буває дуже велике знання своєї мови змалечку, ще перед тим, ніж почне жити свідомо, і в початках свідомого життя має і запас слів і при звичаєння до форм і оборотів, і загальну звичку — „дух мови“, як то кажуть. Правда сей словар дитини буде завжди ще далеко не повний — вона буде його ще довго доповняти; уживання і відріжнювання форм у неї досить неясне; нема свідомости того, що правильне, добре, а що ні. Але знов таки — коли людину окружає далі атмосфера її рідної мови, коли вона уживає її в життю, в школі, на ній не устанно читає, пише, нею думає й говорить, тоді вся культурна робота, культурний розвій, який вона переходить, являється разом культурою її мови. Систематична наука граматики, стилю і т. д. тільки приводить до системи відомости, вже в значній мірі готові, зібрані. Таким чином мова в своїй закінченій, зовсім виробленій формі дається такій людині далеко, лекше, без всякого порівняння, ніж чоловікові чужому, що буде всього, від а до з вчити ся з книжки, з граматики, з словаря і т. д.

Українська дитина досі не має таких користних обставин для вивчення своєї мови. Кажу все про Україну російську, бо галицька виробила вже собі кращі умови з сього погляду. Для дуже значної частини нашого покоління з інтелігентних верств російської України українська мова не була вже „матерною“ мовою, як залюбки звуть рідну мову: від батька-матери вона її не чула. Чула може від слуг, від „простих людей“, що з'являлися в домі, і скоро помічала, що се мова низшої категорії, не „справжня“ мова її круга. Так само, хоч трохи пізніше, мусіла вона помітити се і в таких разі, коли чула українську мову в своїй сім'ї: се мова „не настояща“, вона уживається в розмовах інтимних, між своїми людьми, але в справах ділових, в писанню, читанню уживають иншої, „настоящої“ мови, і сеї мови учать дитину, поправляють, коли вона не добре нею говорить, а українська зістається без культури.

Виймки з таких звичайних обставин стрічаються дуже рідко, а результат такий, що наша інтелігентська дитина з сім'ї виносить, по перше, дуже невелике знання української мови: має малий запасець слів, переважно самих „комнатних“, або „хазяйственных“, і не має „почуття“ мови. По друге — вона при звичаїлася дивитись на українську мову не серйозно і не дбає про те, щоб орудувати нею ліпше, не культивує її загалом. А всі дальші обставини життя — школа, самоосвіта, зносини, вся культурна нинішня обстановка тільки далі від звичаєє від української мови. Привчає уживати до всяких культурних по-

треб своїх мови чужої, думати на ній і так сказати — з становища чужонародної психології оцінювати форми чи слова українські. Отак і перебірають у нас суто-українськими словами й кривлять ся, як котресь слово чисто українське, або утворене цілком в душі української мови пригадує великоросійське слово иньшого значіння. „Виймок“ пригадує їм російську „выемку“, „позір“ великоруське „позор“, „матерна мова“ — „истинно-русская выражения“ і т. и., і мова з такими словами по їх гадці курьозна, негодяща.

В трохи ліпших обставинах що до своєї мови ви-ростає дитина сільська, але не багато ліпших. Вона, що правда довше, росте в атмосфері української мови, та й пізнійше не зовсім виходить з неї; але мова не культивується й тут, а навпаки — фальсифікується, розмішується й підмінюється елементами чужої мови. Границя між своєю мовою й чужою затирається: рідко коли почує дитина, що великоруська мова, якої вчать її у школі, мова чужа, инша від її рідної мови. Навпаки — вона звичайно буде чути такі погляди, що се дві відміни, два ступіні тої ж самої мови: одна панська, друга мужича, одна „образована“, для книжки, для газети, для поважної розмови, друга — хатня та господарська, до розмови про гній і хлів. І в міру того, як захоплює такого чоловіка „культура“, опановує його спокуса мішати до своєї „простої“ мови як можна більше елементів „образованої“ мови, так що по більше „культурних“ околицях місце української мови заступає справжній жаргон. Елементи великоросійської мови випирають елементи українські, незвичайно обіднюють українську мову, і нарешті діло доходить навіть до повної утрати почуття мови: до того, що вже й українські форми, а не тільки слова здаються дивними. „Як се ви пишете: „дім“, коли у нас кажуть „дом“.

Дальше вже нема куди йти — або прощати ся з українською мовою, або вчити ся її, щоб освоїти й вернути їй місце культурної мови, культурного знаряддя.

V.

На протязі цілих віків обставини життя українського народу складалися дуже некористно для його національного життя й ослабляли його національну силу й національне почуття. Панування чужих на українській землі розвивало силу протеста, анархістичні інстинкти, а ослаблювало інстинкт організаційний. Національне життя мало

тільки короткі хвилини такі, що могло спалахнути сильним огнем, а переважно тільки тліло непомітно під попелом, і національне почуття слабало й замирало. Тільки в західній Україні незвичайне загострення національного контрасту викликало нарешті сильний вибух національного почуття. Ріжниця національна там злучила ся з ріжницями релігійними, клясовими, з контрастом політичних і економічних прав і сил, і се загостило національну свідомість і привело до напруженої національної боротьби.

На Вкраїні російській не було такого загострення, і національне почуття українське не настало так. Воно не вмерло, і не хоче вмирати, але не проявляє себе і в житті сильно і помітно.

Навпаки, воно наче не вірить само в свою силу і соромить ся всякого сильнішого прояву. Натяком на „узость“, не кажучи про національний шовінізм, можна забити баки кожному середньому Українцеві й довести до того, що він відречеть ся всього — хоч би в домаганнях його не було й тіні якоїсь національної виключности чи шовінізму.

Ся слабкість національної енергії, національного почуття, дає себе чути на кождім кроці, дає себе знати і в тих питаннях, які я порушив в отсих статтях. Сей крайній партикуляризм в справах мови, провінціональний патріотизм, який вимагає, щоб газета писала ся мовою його села, а все українське письменство не виходило за межі словаря його повіту. Сі претенсії кожного, щоб Україна йшла до нього, й неохота поступити самому хоч кроком до неї — зробити невеличкі зусилля, щоб увійти, так сказати, у всеукраїнський фарватер літературного й культурного руху. Сей страх перед всяким сміливішим, певнішим виступом так само в справах мови, як і в інших національних справах — вічне побоювання, що скаже повітова „Марія Алексевна“ про якийсь такий сміливий виступ — все се прояви того ослаблення національної енергії.

Народи, суспільности з сильнішим національним почуттям з більше розвиненою національною енергією не такі операції переводили над своїм національним життям, над своєю мовою, як отся наша проблема всеукраїнської культурної мови.

Проводили сильно, енергійно, не оглядаючи ся на те, чи кому се здасть ся дивним, чи смішним, — в тім почутті, що в питаннях своєї національної культури кожда суспільність має суверенні права, рішає їх з становища своїх поглядів і інтересів, не питаючи ся чийогось суду чи оцінки. Румуні перевели в XIX в. радикальну реформу

своєї мови, „вичистивши“ її від елементів славянських і інших та заповнивши їх місце елементами романськими. Постановили наблизити свою мову до латинської мови, відповідно до своєї національної традиції, що вони — потомки Римлян, Romani, й мають мову римську. В супереч сій традиції, елементи римські, підбив був сильно словянський елемент, і славянська мова стала культурною, книжною мовою Румунів в середніх віках. Але вони виперли її з часом, замінивши мовою руминською і нарешті постановили вигнати і з живої мови славянські елементи, хоч як вони були величезні, хоч, як здавало ся б, неможливо без них обійти ся. Постановили — й ведуть сю ліній, виганяючи сі словянські елементи з школи, з книжної мови, з уживання інтелігенції, і при енергії, без сумніву, „вичистять“ з часом і народню мову.

А Чехи? В розмаху свого національного відродження вони постановили знаціоналізувати свою мову як найповніше і замінити чужі вирази своїми — навіть загально в цілім світі прийняті культурні слова, як театр, музика і т. п. Повидумували на їх місце не раз такі слова, перед якими шишковські „мокроступи“ й „шаропихи“ являють ся верхом простоти й зрозумілості. Дали привід до нечислених анекдотів, глузувань, що, мовляв, треба чеську фразу перекласти на німецьку, аби її зрозуміти і т. п. Але се їх зовсім не засмутило, вони свою нову мову прийняли, перевели через книгу й школу, проведуть через народню мову, і через століття ніхто не буде дивувати ся тим словам, як не дивують ся в Росії російським „впечатлѣніямъ“, „средоточіямъ“, „міросозерцаніямъ“ і іншим дивоглядам.

Се були крайности, але що сказати про нас, коли глузуємо й відрікаємо ся чистісенного українського виразу тому тільки, що він для великоросійського уха звучить дивно. Штучно, умисно збіднюємо природні богацтва української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків, яким властиво все українське стало чужим і незрозумілим. Викривляємо самі основи мишлення, підтягаючи свою мову під складню мови великоросійської. Самі забуваємо, загорожуємо дороги культурному розвою, не допускаючи до вироблення української мови культурної, наукової, здатної до наукового мишлення.

Ей, горе малодушним!

100301

VI.

Не такий час, щоб малодушествовати. Годі політикувати та метекувати, як би то хитро-мудро, невеликим коштом пробігти межі дощ, „пѣтушкомъ, пѣтушкомъ“ проскочити між культурні нації з нашим українством, нікому не попавши „на замѣчаніє“. Щоб і капітал національний здобути і зістати ся „дамою принятною во всѣхъ отношеніяхъ“ для всіх, хто з нами має чи схоче мати діло. Щоб і „узкости“ нам ніхто не закинув, щоб і вірної служби російській культурі в чім небудь не порушити, і польському *stanowi posiadania* на Україні в чім небудь не завадити.

Мусимо мати одвагу бути самим собою, не страхаючи ся ані недорічного глузування, ані гнівних криків тих, яким зріст українства грозить наступити на котрийсь мазінь, — ані певних болів і мук породження українського національного життя. Досить з нас, коли знаємо, що українство в тім культурнім, поступовім напрямі, в яким ведемо його, ніяким чином в конфлікти з загальнолюдським поступом не вийде, і що ті болі й муки такі мусять бути понесені для того, щоб український нарід розв'язав для себе проблему національного розвою. І хто не з нами в сей тяжкий критичний час — той против нас. Хто своєю — не тільки активною ворожнечою, а й пасивною силою спротивлення здержує національне усвідомлення української людности, гальмує перехід української народности до свідомого національного життя, той чинить тяжку шкоду українському народові в нинішню переломову хвилю. Чи буде се їзда на принципіальнім конику — агітація против українського національного розвою в ім'я ширших завдань нинішньої хвилі, чи сіяння смуту і знеохочування до національної культури дискредитуванням української культурної роботи, культурних засобів українських, українського слова, літературної мови. Хто викидає українську книжку чи газету з рук земляків, знеохочує їх до українського слова, до культурно-національного з'єднання всього українського громадянства й народу під теперішню національну кризу, — той чинить гріх перед українством, так само як ті, що під політичну кризу XVII в. розбивали політичну єдність, граючи на класовім антагонізмі, заводячи політичні інтриги в оден чи в другий бік, і ослаблювали тим силу політичних постулатів українського народу.

Через таке роз'єднування великий народній рух XVII в. перейшов на „руїну“ українства. Стережим ся, щоб сього не стало ся з нашим національним рухом. Не такий час, щоб розбивати ся на гуртки й гурточки, зв'я-

зані спільними літературними поглядами, спільними переконаннями що до уживання і з двома і одною kropкою, та втупивши очі в якісь діалектологічні чи правописні питання, відмахувати ся рукою на всякі заходи коло ширшої організації національної роботи, культурно-національного руху. Горе тим, хто вносить роз'єднання серед громадянства такими формальними справами, хто на мале каже, що воно велике, як нарікав співець українських усобиць XII віка на своїх сучасників. Прокляття нинішньої хвилі лежить в тім, що українство, вийшовши „з під закону“ 1876 р., далі живе підзаконним життям, не користаючи з „благодати“ конституційного життя — яка не єсть та наша „истинно-русская конституція“. Що воно далі живе тісним гуртковим життям, до якого привчили його літа під'яремного існування, і не оцінює ваги нинішньої хвилі, що велить українському народу єднати ся, організуватись як найскорійше, найінтензивніше в велике національне тіло, збираючи все, що може бути організоване для українських національних цілей на підставах поступово-демократичних.

Подівіть ся, як слабо розповсюднують ся українські газети й журнали, всякі українські видання, які незвичайно малі круги української людности захоплюють, який незвичайно малий процент вводять вони в національну українську течію. Маса української людности, навіть інтелігенції зістаєть ся поза нею. Старі гуртки й гурточки свідомих Українців повинні були послужити огнищами національного руху, звідки на всі боки сильним, далекосяглим промінням повинен був ударити український рух, осьвідомлення національно несвідомих, від перших початків розкріпощення українства. Але вони зістали ся в дійсности відокремленими, тісними гуртками, малими оазами серед національно несвідомого українського моря, слабко зв'язаними між собою, занятими своїми спеціальними, місцевими роботами. І скільки провінціонального розтічи лежить між тими ріжними частинами нашої землі, як мало поступили вони в тіснійшій зближенню між собою! А тим часом завдання моменту лежить власне в як найтіснійшій з'єднанню розлучених ріжними політичними, адміністративними й всякими иньшими межами та відмінами частей нашої землі й утворенню на всім просторі її, спільними силами всіх її частей, одної можливо сильної, можливо багатой національної культури, всеукраїнського культурного життя, і то як найскорійше...

Не маємо українського міністерства просвіти чи якоїсь иньшої інституції, яка б могла порішити й завести

по всіх школах, урядах, в публичнім і всякім иньшій уживанню норми одностайної української правописи, граматики, стилістики на всім просторі українських земель, в Галичині й на Кавказі, в Угорській Русі і в правобічній Україні, в колоніях Америки й Сибірі чи Туркестану. Тому до такої одностайности мусимо йти иньшими дорогами: дорогою обоїльних уступок і толерантности, по-благливости для всяких відмін життя й мови, діалекто-льоґічних і культурно-історичних відмін різних частей великої української землі, а не кидати ся, як бик на червну хустку, на кождою мову чи правописну відміну, якої „у нас не уживають“, „у нас не розуміють“. Не можемо замикаати ся в такі тісні провінціальні критерії, бо неминучо розібемо сю велику українську землю на частки, з котрих кожда матиме свою окремішню мову, правопис, свої літературні взірці, свою літературу, а з тим — стратимо всяку можливість широкого національного життя й розвою, засудимо українство на ролю провінціоналізма в кожній з тих провінцій, на які розібеть ся українська земля.

Не чіпати ся того, що ділить і роз'єднує поодинокі частки української землі, а пильнувати того, що лучить і єднає їх до купи, і се зміцняти й розвивати мусимо. Як в життю і традиції, так і в першій великій органі всякої національної єдності й національного розвою — в національній мові й її культурній, літературній формі.

VII.

Ніщо не пропадає в природі, і так само в народнім життю. Стерти те, що єсть, і написати на тім місці відразу щось нове, се легко на піску, або на школьній дошці, але в життю реальнім се не так легко. Сильне те, що корінить ся в нашій минувшині, що має опору в звичаях, в попередній роботі. Слабке і хитке, що робить ся в рішучій незгоді з нею. І тому практичний розум наказує, роблячи нове, звязувати його з старим, з готовим вже, особливо там, де енергія руху не велика, нема в ній розмаху й не можна сподівати ся, щоб сим розмахом своїм вона подолала інерцію життя, супротивлення того, що існує.

Від слабого руху українства, який проявляє воно тепер в Росії, не можна сподівати ся багато енергії ні в чім поки що. І до тих перешкод, які й без того лежать на його дорозі, які мусить воно побороти, великим нерозумом було б додавати ще нові труднощі, нові „трєнія“,

в яких дуже легко могла б до решти згинуті, змарнувати ся й та невелика енергія, яку воно має. От чому велику шкоду роблять всякі суперечки, які вчинають ся за ріжні формальні дрібниці, і велику нетактовність показують ті, що такі дрібниці витягають і з малого велике роблять. От чому дуже не в час тепер забавляти ся у всяке новаторство, пробивання нових паралельних доріг поруч старих, якими, кінець кінцем, також можна б прегарно дочвалати до нашого Риму — національного усьвідомлення і національного життя. А ще менше часу тепер на конкуренцію, на суперництво, на полємику між репрезентантами таких паралельних доріг.

Що б було, як би ми задумали „прежде всякого другого дїйствія“ виробити тепер для цілого українського народу одну одностайну правопис? Скільки б се зїло часу, енергії і — властиво без усякої реальної користи! Що б було, як би знеохотивши ся ріжними недорічностями, які можна подибати в нашій літературній, культурній мові, постановили ми „прочистити“ її та виробити одностайний „канон“ її від Сяна до Кубани? Мабуть, покоління цілого на се б не стало, аби такий канон виробити і в ті академічні кайдани нашу мову закувати.

І на що?

Маємо кілька відмін правописи. Кожда з них має своє добре й своє лихе. Кождий може держати ся тої, яка йому милїша, і можуть вони прєспокійно жити поруч якийсь час, поки тісніші звязки, толерантність, яка виробляється спільною позитивною роботою, а не передиранням та амбїтним суперництвом, не дозволять поволі вигладити всі ті, властиво невеликі ріжниці. Маємо мову культурну, літературну, наукову; яка не яка, вона може сповняти своє призначення зовсім добре, і маємо вже певний культурний запас на сій мові. Добра річ її чистити, шліфувати, але відкинути й на її місце поставити якусь нову, спеціально полтавську, чи харківську, чи якусь иншу — се річ зовсім неможлива.

І так само неможливо — занехати всяку культурну роботу, поки та літературна мова „виробить ся“. Єсть у нас термінольоґія наукова і шкільна, вироблена переважно на ґрунті галицькій, вироблена в значній частині швидко, під натиском наглої потеби і не завсїди вмілими руками. Через те є в ній чимало сьміття, яке мусить бути ранїйше чи пізнїйше виметене, і його треба вимітати неустанно. Але очевидна річ, що все-таки виходити треба від сеї, вже готової, вже прийнятої в одній частині України термінольоґії і з неї перед усім вибрати все користне і придатне, викинувши усе нездатне, а не творити зовсім

незалежно від неї цілком нової паралельної термінології й копати новий рів між двома частинами української землі, без того роз'єднаними всякими сторонніми впливами. Єднати ся, концентрувати ся, а не ділити ся, не розбігати ся — се повинно бути у всім наше гасло.

Звичайно при всякій аргументації, чи против мови, чи против термінів, повторять ся, що народ того не приймає, того не розуміє і т. д. В дійсности невдоволення, критика, неохота йде від інтелігенції, яка не хоче зробити тої малої роботи — присвоїти собі культурну українську мову, її термінологію та стаючи на хуторнім становищі в сій справі, заслонюєть ся тим міфичним „народом“. Коли б вона сама зрозуміла й щиро переняла ту нехитру премудрість, що для того, аби орудувати культурною мовою, хоч би й своєю, треба трохи привичитись її, то сю премудрість без труда, ще далеко легше присвоїв би собі й народ, який далеко ліпше розуміє, що книжна мова йому не може дати ся без певного труда. І тоді виявило ся б, що книжка українська, написана для широких кругів народу, зовсім не дає ніяких особливих трудностей для зрозуміння тим народом ні з сторони правопису, ні лексички, ні складні, ні термінології. Повторяю — книжка призначена для широких кругів. Бо ніхто не має претензій до того, щоб статі збірника математично-природописної секції товариства Шевченка, а навіть історичні чи фільологічні наукові курси були написані загальноприступно для читача з народу. Такі річи ніде не пишуть ся для народу, і наша культурна мова не може бути виїмком. Книжка, призначена для народа, може обмежити ся мінімумом елементів культурних, zarazom — можливо зблизити ся до місцевого обихода живої мови. Але у інтелігента не повинно бути місця для льокальних, провінціальних капрізів.

Поки народ живе, живе й його мова. Ні я, ні ви, читачу, не вгадаєте, яка буде мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопись, навіть за п'ятдесят літ — як будуть писати й говорити наші внуки. Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо. Голови ані собі, ані людям надмірним перфекціонізмом. Довл'єть дневи злоба его. Десяносто дев'ять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу теперішній хвилі, однаково забудеть ся, і що ж тут старати ся про те, щоб його форма подобала ся будучим поколінням, коли в тім вони не будуть мати потреби? Те з теперішніх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постарають ся вони перевести на будучу правопись, і мову йому перелицюють, коли воно буде

потрібним для ширшого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полишити, а тепер орудуймо тими культурними знарядями, які маємо, тою мовою чи термінологією, яка досі виробила ся. Не маймо претензії творити для віків, а ліпше пильнуймо свого обов'язку перед хвилею, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його.

Старозавітня легенда оповідає про свого національного героя, що він в розпалі гніву, не маючи иньшої зброї, осяячими щелепами, що попали ся йому на дорозі під руку, побив тисячі ворогів. Я думаю, що нинішні наші культурні знаряди — літературна й наукова мова, термінологія, правопись, — се все таки щось ліпше від тих осяячих щелепів. Але як би справді було се все тільки осяячими щелепами, то і з сею зброєю потрапимо ми доказати великих діл на полі культурно-національного відродження нашого народу. Иньшої зброї, иньших засобів ми не маємо й не будемо мати. Але коли будемо мати те завзяте праці й боротьби, якого вимагає від нас велике завдання хвилі, що лежить перед нами, ми і з тою зброєю докажемо свого.

Тільки викресати треба з своєї душі святий огонь запалу!

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. Михайла Грушевського.

ТОМ ПЕРШИЙ в другім виданню, 1904 стор. 628, ціна 7 кор. 50 сот., в Росії в книгарні К. Старини при конторі Літ. Наук. Вістника продається по 3 р. 60 коп.

Зміст: I Вступні уваги про український народ і його територію в теперішності і в історичних змінах. Загальний погляд на історію України.

II. Українська територія перед славянською міграцією: археологічні сліди життя на українській території; питання про славянську праотчину; не-славянська колонізація нашого краю; пізніші турецько-фінські племена і їх переходи (IV—IX) вв.

III Славянська колонізація української території: розпросторення словянства; колонізація східно-славянська; славянські племена України; колонізаційні втрати їх в X віці.

IV. Культура і побут українських племен в часах розселення і по ній: культура матеріальна (хліборобство, скотарство, ловецтво, промисли і т. п., побут — пожива, одежа, житло); торгівля; людина: тип фізичний і психічний, релігія і культ, похоронний обряд, шлюб і родинне життя, рід, племя, громада.

V. Початки Руської держави: Завязки політичного устрою українських племен. Початки Київської держави. Хронологічний перегляд подій X віка.

VI Закінчення будови Руської держави: часи Володимира Великого.

Додаток I: про найдавнішу літопись; дод. II: Норманська теорія.

Карти: а) колонізація Східної Європи до III в. по Хр.; б) східно-славянська колонізація в часах сформування Руської держави.

ТОМ ДРУГИЙ в другім виданню, 1905, стор. 633. ціна таж.

Зміст: I. Часи Ярослава.

II. Розклад Руської держави в X—XII в.

III. Упадок Києва (до татарського походу 1240 р.).

IV. Перегляд поодиноких земель: Київщина (в додатку: Турово-пинська земля) територія, городи, життя політичне й культурне.

V. Чернігівщина й Переяславщина.

VI. Волинь і Побужжя.

VII. Прикарпатські краї: Галичина й Угорська Русь.

VIII. Степи: Останки славянської кольонізації в Степах; турецька кольонізація степів: Печеніги, Торки, Полівці, Монголи - Татари.

Карти: а) Київщина і Турово - пинщина в XI—XIII в. б) Чернігівщина й Переяславщина; в) Західня Україна.

ТОМ ТРЕТІЙ в другім виданню, 1905, ст. 587, ціна та ж.

Зміст: I. Галицько-волинська держава (XIII—XIV в.): утворення її за Романа, часи Данила і його наступників.

II. Подніпрове в другій половині XIII і на початку XIV віка, під татарською зверхністю.

III. Політичний і суспільний устрій українських земель в XI—XIII віках: державна система, княжі відносини, політична організація земель, управа, суд, воєнна і фінансова організація; організація державна й її історія; суспільні верстви.

IV. Побут і культура: відносини економічні. Право як культурно-побутове явище. Побут: відносини родинні; вади суспільности в представленні моралістів; образи життя. Християнство і його культурні впливи. Творчість артистична. Школа і освіта. Книжність і творчість літературна; письменство перекладене й оригінальне.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ в другім виданню, 1907, друкується, має вийти в осени, в Києві, ціна буде мабуть 3 р. 50 коп.

I. Окупація українських земель Литвою й Польщею: Литва збирає українські землі; боротьба за Галицько-волинську спадщину й прилучення до в. кн. Литовського волостей Чернігівських, Київщини й Поділля.

II. Українські землі під зверхністю Литви й Польщі — на переломі XIV і XV вв.: польсько-угорський спір за Галичину; династична унія Литви й Польщі й опозиція против прилучення до Польщі в в. кн. Литовським; переміни в устрою і відносинах в. кн. Литовського

III. Українсько-руські землі під зверхністю Литви й Польщі в XV віці. Події по смерті Витовта; часи Казимира й в. кн. Олександра; ослаблення унії; відносини національні, руська іредента. Сформованне кримської орди й відносини до Татар в XV і поч. XVI в.

IV. Довершення інкорпорації українських земель Польщі — справа унії в XVI в. і прилучення українських земель до Польщі в 1569 р.

Карта: Українські землі в складі Польсько-литовської держави перед 1569 р.

ТОМ ПЯТИЙ в першім виданню. 1905, ст. 687, ціна та ж як т. I.

I. Загальний погляд на суспільно-політичну еволюцію українських земель під литовським і польським режимом (XIV—XVII вік.).

II. Еволюція суспільного устрою: Пани-шляхта — сформованне шляхетської мошнатської верстви в українських землях.

III. Селянство — його категорії, обмеження особистих прав, панщина й її історія.

IV. Міщанство, український елемент в містах. Духовенство чорне й біле (світське).

V. Управа світська: останки староруської схеми й їх еволюція, перенесення польської адміністраційної системи польського устрою на Україну і його сформовання в XVI—XVII вв. Організація міська. Сільський устрій.

VI. Організація церковна: єрархічні відносини XIV—XVI в., державне становище православної церкви в Польщі й в. кн. Литовським, внутрішній устрій і життя її, розстрій православної церкви в XVI віці.

VII. Утворення уніятської церкви: проби унії в XIV—XV віці, заходи коло унії в 2-й пол. XVI в. і її переведення в 1500-х рр.; берестейський собор 1596 р. і становище супроти них суспільности.

ТОМ ШЕСТИЙ, в першім виданню, 1907. друкується в Києві, має вийти в осени, ціна буде мабуть 3 р. 50 коп.

I. Економічне життя XIV—XVII вв.: торгівля й промисел міський, зміни в українській торгівлі XII—XIII вв., торгівля XV—XVII вв. східної й західної України, її упадок. Організація міського промислу, цеховий устрій; ослаблення міського економічного життя.

II. Господарство сільське: старе господарство XII—XIV вв. і його пережитки в XVI, розвій заграничного експорту і його впливи на економіку Українських земель. Промисли зв'язані з сільським господарством.

III. Відносини культурні й національні: національний склад і національні елементи в різних суспільних верствах і в різних краях України, їх стан в XVI і на вступі XVII в.

IV. Побут культура XIV—XVI вв.: „руська віра“ і українська народність; староруські релігійні традиції в українській суспільности XIV—XVI вв.; упадок культурного значіння церковности; освіта і книжність; артистична діяльність: творчість; побут і життя.

V. Культурно-релігійно-національний рух на Україні в XVI віці: успіхи латинізації й польщення; культурно-національна реакція в землях українських і білоруських; початки друкарства; острозький кружок; реформа брацтва; львівське брацтво і брацький рух.

VI. Боротьба за і против унії по її проголошенню, в життю і письменстві: перші писання, викликані берестейською унією, розвій полеміки, боротьба православної суспільности против унії, до другого десятиліття XVII в.

Головні склади видання: в Києві в книгарні Київської Старини (Безаковська 8) і при конторі Літературно-Наукового Вістника, Прорізна, 20; у Львові в книгарні Наукового Товариства імени Шевченка, ул. Театральна 1.

ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ» У ЛЬВОВІ.

Перша серія:

Ціни в коронах.

1. С. Ковалів. Дезертир і інші оповідання.	1. 20
2. Іван Франко. Поєми.	1. 20
3. О. Кобилянська. Цокора і інші оповідання.	1. 00
4. Гю де Мопсан. Дика пані і інші оповідання.	0. 90
5. І. Франко. Полуйка і інші бориславські оповідання.	1. 00
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші оповідання.	1. 20
7. Кнут Гамсун. Голод. Роман.	1. 80
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії.	1. 20
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, оповідання.	1. 20
10. У. Шекспір. Гамлет, принц данський.	1. 40
11. Генрик Понтюпідан. Із хат. Оповідання.	1. 00
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання.	0. 80
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель.	1. 20
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповідання.	1. 20
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха.	1. 00
16. Панас Мирний. Лихі люди.	1. 00
17. В. Короленко. Судний день.	0. 80
18. У. Шекспір. Макбет.	1. 20
19. К. Гуцков. Уріель Акоста.	1. 00
20. У. Шекспір. Коріолан.	1. 40
21. М. Яцків. В царстві сатани.	1. 20
22. Панас Мирний. Морозенко.	0. 50
23. Леся Мартович. Нечитальник.	1. 20
24. М. Коцюбинський. По людському.	1. 60

25. В. Оркан. Скапаний світ, драма.	0. 60
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі.	1. 20
27. У. Шекспір. Юлій Цезар.	1. 20
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи).	3. 20
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезій.	1. 20
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина.	1. 90
31. І. Франко. Коваль Бассім.	1. 20
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра.	1. 40
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея.	2. 60
34. О. Катренко. Пап Природа і інші оповідання.	1. 00
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечелів.	1. 20
36. Іван. Франко. Сім казок, новелі.	1. 00
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поезії.	1. 20
38. У. Шекспір. Ромео і Джульєтта.	1. 40
39. К. Сроковський. Оповідання.	1. 00
40. А. Крымський. Пальмове гілля.	1. 60
41. О. Кониский. Молодий вік М. Одинця.	1. 60
42. Гю де Мопсан. Горля і інші оповідання.	0. 90
43. В. Кравченко. Буденне жите. Оповідання.	1. 60
44. У. Шекспір. Король Лір.	1. 40
45. Д. Лукіанович. За Кадильну, повість.	2. 60
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц.	0. 80
47. І. Франко. Захар Беркут.	1. 20
48. У. Шекспір. Міра за міру.	1. 00
49. М. Коцюбинський. Поединок і інші оповідання.	1. 60
50. О. Стороженко. Марко проклятий.	1. 00

51. С. Ковалів. Риболови.	1.60
52. Марко Вовчок. Народні оповідання, том I.	1. 60
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідання.	2. 60
54. Е. Ярошинська. Перекинчики.	2. 20
55. В. Винниченко. Повісті й оповідання.	2. 60
56. Л. Мартович. Хитрий Панько.	1. 10
57. В. Вересаєв. Записки лікаря.	2. 60
58. М. Вовчок. Народні оповідання Т. II.	1. 60
59. М. Горький. Мальва і інші оповідання.	2. 10
60. М. Дерлиця. Композитор і інші оповідання.	1. 60
61. Ю. Заєр. Легенди.	2. 00
62. А. Чехов. Змора і інші оповідання.	2. 00
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та інші оповідання.	1. 40
64. Д. Лукіанович. Від кривди, повість.	1. 60
65. А. Чайковский. Оповідання.	1. 60
66. Марко Вовчок. Народні оповідання т. III.	3. 40
67—68. І. Левицький. Хмари.	4. 40
69—70. Е. Золя. Жерміналь.	5. 60
71. О. Маковей. Оповідання.	2. 60
72. І. Франко. На лоні природи.	3. 20
73. Кар. Кавцкі. Народність і її початки.	0. 60
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах.	0. 50
75. Фр. Енгельс. Початки родини.	1. 50
76. Ш. Сеньобо. Австрія в XIX ст.	0. 80
77. В. Будзиновський. Хлопська.	

Корона рахується по 50 коп.

Видання „Українсько-руської Видавничої Спільки“ у Львові.

Посілість.	2. 00
78. К. Флямарион. Про небо.	2. 00
79. М. Драгоманів. Перешка (вчепанно).	— —
80. С. Степняк. Підземна Росія.	3. 00
81. Адріан. Аграрний процес у Добростанах.	1. 00
82. Г. Тен. Філософія штуки.	1. 00
83. Дж. Інгрем. Історія політичної економії.	3. 60
84. Е. Феррієр. Дарвінізм.	1. 30
85. Й. Конрад. Національна економія.	1. 60
86. В. Стефаник. Мое слово, оповідання.	3. 60
87. Ж. Масперо. Старинна історія східних народів т. I.	2. 40
88. М. Коцюбинський. У грішний світ.	1. 69
98. М. Кареев. Філософія культурної й соціальної історії XIX ст.	2. 40
90. О. Кобилянська. До світа. Новелі.	2. 40
91. О. Авдікович. Моя популярність.	2. 20
92. Е. Фрас. Нарис геології.	1. 20
93. Б. Лепкий. Кара та інші оповідання.	2. 00
94—95. П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4. 00
96. Г. Байрон. Чайльд Гарольд.	1.40
97. М. Драгоманів. Шевченко, українфілі й соціалізм.	1. 60
98. Марк Твайн. Том Соєр.	2. 60
99—100. Е. Шірер. Політична історія Палестини.	3. 10
101. І. Франко. Місія. Чума. Казки і сатири.	2. 40

102. З. Гінтер. Історія геогр. відкрит у XV—XVI ст.	1. 80
103. Л. Толстой. Козаки.	2. 00
104—105. М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших, т. I.	3. 00
106. В. Самійленко. Україні.	2. 00
107. Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя.	2. 00
108. І. Франко. Маніпулянтка.	2. 00
110. А. Володиславич. Орли, комедія.	1. 80

Друга серія:

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький.	0. 20
2. Курцій Руф. Фільотас.	0. 20
3. В. Наумович. Величина звіздного світа.	0. 15
4. Панас Мирний. Лови.	0. 06
5. І. Пулюй. Непропаща сила.	0. 20
6. М. Грушевський. Вех-Аль-Джугур.	0. 10
7. І. Раковский. Вік нашої землі.	0. 10
8. А. Чехов. Каштанка.	0. 15
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів.	0. 15
10. Е. Золя. Напад на млин.	0. 20
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди.	0. 15
12. Г. Квітка. Маруся.	0. 50
13. М. Левицький. Умова для селян. спілки.	0. 20
14. П. Куліш. Оріся.	0. 06
15. М. Кистяковська. Іван Гус.	0. 20
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0. 20
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистики.	0. 20
18. В. Короленко. Ліс шумить.	0. 20
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді.	0. 40

20. В. Гіго. Кльод Ге.	0. 25
21. Е. Еган. Руські селяни на Угорщині.	0. 25
22. П. Мирний. Лихий попутав.	0. 40
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0. 30
23. Ів. Франко. Украдене пасте.	0. 50
25. С. Ефремов. Національне питане в Норвегії.	0. 30
26. П. Нішинський. Гомерова Іліяда (1 пісня).	0. 30
27. М. Драгоманів. Два учителі.	0. 40
28. Е. Золя. Повінь.	0. 30
29. С. Томашівський. Київська козащина 1855 р.	0. 10
30. П. Нішинський. Гомерова Іліяда (2 пісня).	0. 35
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности.	0. 35
32. Люкіан. Юпітер у клопотах.	0. 30
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“.	0. 20
34. М. Гоголь. Вій.	0. 40
35. І. Раковский. Вулкани.	0. 20
36. Г. Фльобер. Іродіяда.	0. 30
37. О. Тєрлецький. Москвофіли й народовці.	0. 30
38—39. І. Тургенев. Ася.	0. 40
40. Л. Боровиковський. Маруся.	0. 25
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X.	0. 40
43—45. В. Олександрович. Раси Європи.	0. 70
46—48. Л. Толстой. Крайцєрова соната.	0. 90
49—50. О. Бодянский. Українські казки.	0. 50

Корона рахується по 50 коп.

51. Е. Золя. Смерть Олів'є	0. 20	86. В. Антонович. Польсько-українсь- кі відносини	0. 40	124—126. Тисяча й одна ніч, П . .	1. 40
52. А. Уайт. Розвій астроном. по- глядів	0. 45	87. І. Тургенев. Муму	0. 30	127. Ш. Сеньобо. Церква й католиць- кі партії в XIX ст.	0. 45
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісні)	0. 25	88—90. А. Кримський. Мусульманство й його будучність	1. 70	129—129. Лев Толстой. Кавказькі оповідання	1. 00
54. А. Мікшевич. Лист до гал. прияте- лів	0. 45	91—92. О. Стороженко. Оповідання. II	1. 10	130. Л. Маячачень. Про шлях на Ук- раїні-Руси в XVI—XVII ст.	0. 35
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іл'ча	0. 55	93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0. 30	131—132. І. Тургенев. Кляра Міліч . .	0. 60
57. В. Брайленбах. Біографія в XIX в	0. 25	94—96. Ф. Купер. Звіробийник	1. 00	133—134. Е. Цеклер. Баути	0. 75
58—59. М. Горький. На дні життя . .	0. 70	97—98. О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0. 90	135—136. І. Франко. Sempre tiro, поєзії	1. 00
60—61. М. Верн. Біблія, студія . . .	0. 40	99—100. О. Стороженко. Оповідання III	0. 85	137—138. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на вселенну	0. 90
62—63. Г. Кляйст. Маркіза Оо . . .	0. 40	101. Л. Толстой. Скаменить ся	0. 20	ПОЗА СЕРІЯМИ:	
64. М. Кареев. Фільософія історії . .	0. 25	102—103. В. Гаршин. З вітєська. Опові- даня	0. 80	1. Акорди, антологія української поезії від смерті Шевченка до найновіших частей під ред. Ів. Франка з ілюстра- ціями Ю. Панкевича, люксове ви- дане, по ціні 6, 7, 50, 8, 8, 50 і 10 . .	0. 80
65—67. Ф. Достоевський. Грач . . .	1. 50	104—105. Л. Фер. Будда і Буддизм . .	0. 80	2. В. Забіла. Пісні крізь сльози . . .	0. 80
68. Ш. Сеньобо. Міжнародні револю- ційні партії	0. 40	106—107. С. Круть. Записки з росій- сько-турецької війни	1. 10	3. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість	3. 00
69—71. І. Тургенев. Весняні води . .	1. 30	108. М. Кос. Про полові справи . . .	0. 30	4. М. Яцків. Огні горять	2. 50
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0. 30	109—110. С. Козловський. Мірти й княриши	0. 90	5. Петербурзька Академія Наук в справі знесення заборони у- країнського слова	0. 60
73—74. П. Куліш. Українські опові- даня	0. 90	111. Моріс Верн. Бвангеліе, студія . .	0. 40	6. О. Вишневецький. На переломі . .	1. 20
75. Ф. Лассаль. Про суть конституції	0. 30	112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповідання	1. 20	7. С. Томашівський. Володимир Ан- тонович	1. 00
76—77. А. Шаміссо. Петро Шлеміль	0. 40	114. В. Антонович. Чари на Україні	0. 45	8. Задачі статистичного досліду ав- стрійської України	0. 30
78. М. Драгоманів. Літературно-су- спільні партії в Галичині	0. 70	115—117. Тисяча й одна ніч, I	1. 60		
79. Д. Мордовець. Оповідання . . .	0. 60	118. І. Тен. Нариси із старинного світа	0. 65		
80. С. Кониський. Листи про Ірландію	0. 45	119—120. О. Стороженко. Оповідання. IV	0. 80		
81—82. І. Левицький. Гуморески . . .	0. 75	121. М. Драгоманів. Козаки	0. 30		
83. Ю. Візер. Житє ростин у морі . .	0. 15	122. П. Куліш. Листи з хутора	0. 50		
84—85. П. Нішинський. Гомерова Ілія да, IV—VI	0. 80	123. Ф. Сірко. Тарас Шевченко і го- го думки про громадське житє . .	0. 60		

Всі видання Видавничої Спілки продає й висилає Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, ул. Театральна № 1, у Київській Книгарні „Кієвської Старини“ і Л. Іздіковського. Випишувати мож. також через контору Літературно-Наукового Вістника у Києві, ул. Прорізна № 20.

Корона рахуєть ся по 50 коп.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал

присвячений передовсім українській історії, філології й етнографії, виходить під редакцією *М. Грушевського*, що два місяці книжками по 15 аркушів.

XVI. рік видання.

Розвідки з наук історичних і філологічних, матеріали й замітки, перегляд часописей українських й інших (до двіста часописей), критичні оцінки й реферати з наукової літератури, що дотикає українознавства.

Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарneckого 26, Наук. тов. ім. Шевченка (Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або через контору Літературно-Наукового Вістника, Київ, Прорізна 20. Тамже можна діставати поодинокі книжки.

Всім хто интересуєть ся українською наукою і літературою, всім прихильникам українського слова і культурного руху рекомендуємо:

ПОВНІ КОМПЛЕТИ ЖУРНАЛА

Літературно-Науковий Вістник

за роки 1899—1906

всім повних річників, що містять в собі величезну масу белетристичного і літературного матеріалу, спровжній архив культурної й літературної історії за ті роки. Особливо живим і сучасним змістом визначаєть ся річник 1906.

Висилають ся по ціні 7 р. 20 к. за рік.

ПОВНІ КОМПЛЕТИ

ЗАПИСОК

Наукового Товариства імені Шевченка,

сімдесять чотири томи,

1892—1906,

комплекти тт. I—XX 22 руб., дальші роки (по 6 томів) по 6 р. кождий, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп.

Комплет сього одинокого українського наукового журналу, що зібрав в своїх річниках величезну силу наукових студій, матеріалів, критичних оцінок, повинен бути в кождій публичній бібліотеці, в фундаментальних бібліотеках середніх і вищих шкіл, в приватній бібліотеці кожного приятеля і дослідника української старовини, літератури, етнографії.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

УКРАЇНСЬКИЙ МІСЯЧНИК

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

ДЕСЯТИЙ РІК ВИДАННЯ

В РОЦІ 1907 ВИХОДИТЬ В ДВОХ ВИДАННЯХ, КИЇВСЬКИМ І ЛЬВІВСЬКИМ
книжками по 12 аркушів друку.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно політичного життя; критику й бібліографію.

В перших чотирох книжках за 1907 р. взяли участь своїми писаннями отсі письменники й учені:

Х. Алчевська, гр. Ф. де ля Барт, Ол. Білоусенко, Е. Василів, Б. Велентій, В. Винниченко, М. Волевачівна, М. Гехтер, В. Гнатюк, Гр. Григорієвич, проф. М. Грушевський, пр.-доц. Ол. Грушевський, Ів. Джиджора, В. Доманицький, С. Єфремов, Закордонний, П. Капельгородський, П. Карманський, Н. Кибальчич, Козачка, М. Кос, М. Ноцібинський, Ул. Кравченко, Ів. Кривецький, Гр. Кернеренко, О. Крижановський, М. Лозинський, Д. Лунінович, Ф. Матушевський, Невідомий, проф. В. Перетц, С. Петлюра, Мар. Полтавка, П. Понятенко, М. Порш, М. Симонівна, Гр. Сьогобочний, Ів. Федорченко, Ів. Франко, Д. Харовюк, С. Черкасенко, Чернигівець, М. Чернявський.

Друкували ся помертні переклади П. Грабовського, драма Лиманського (Мови), поезії Манджури, Старицького, оповідання Ярошинської.

Переклади писань Бернштейне-Берсона, Бояна, Бушора, Мір. Гаррі, Теоф. Готье, Манюеля, Ан. Франса, С. Фруга, П. Я. й ин.

Редакція і головна контора: КИЇВ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська: ул. Чарneckого, ч. 26.

(Lemberg, Czarnecki-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на видання київське для Росії:

Хто платить відразу за цілий рік — 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 руб. 50 коп.

За зміну адреси 30 коп.; можна поштовими марками.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. Першого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати книжки 5—12, з додатком початків статей, котрих продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 75 копійок.

Книжки висилають ся раз на місяць: хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

Видавець **Мих. Грушевський.** Редактор **Фотий Красицький.**

ЦЕНТРАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ
БІБЛІОТЕКА І ПУ
190301

100301

